

Az állam- és a politikatudomány helyzete a jogi kari oktatásban

Előadásomban az Eötvös Loránd Tudományegyetem (illetve jog- elődjei) vonatkozásában három tudományág (jog-, állam- és politikatudomány) egymáshoz való viszonyát vizsgálom.¹ Megközelítésem nem tudománytörténeti, de nem is tudományelméleti, hanem elsősorban *oktatástörténeti* összefüggések megvilágítására vállalkozom. Konkrétan azt kívánom bemutatni, hogy az egyetemünkön több évszázada folyó jogászképzés utolsó harmadában, a 20. században, milyen módon változott a jogtudományhoz viszonyítva az államtudomány pozíciója, s ez a változás miként vezetett el a politikatudomány megjelenéséhez.

Természetesen az egyetemi élet különböző, egyetemen kívüli hatásoknak kitett világ, így szükségképp érintenem kell:

- a) egyfelől a jog-, az állam- és a politikatudomány kapcsolatának *tudománytörténeti* összefüggéseit, hiszen az egyetem nem egyszerűen oktató intézmény, hanem egy speciális oktatási intézmény. Egy olyan oktatási intézmény, melyben a tanárok tudományos kutatásokkal is foglalkoznak, és a legújabb kutatási eredményeket közvetítik az egyetemi diákok számára.
- b) másfelől meghatározott társadalmi-politikai tényezőket is számba kell venni, azaz az egyetem társadalmi-politikai környezetének fontosabb jellemzőit. Ugyanis a jogászképzés elsősorban nem tudósképzés – eltérően pl. a természettudományok szakkutatóinak képzésétől –, hanem egy olyan társadalmi csoport utánpótlásáról gondoskodik, mely csoport a társadalom életének alakításában kulcsszerepet játszik. Kulcsszerepet játszik, mivel a jogi és részben az állami intézményrendszerben végzi majd munkáját. A társadalmi és politikai igények éppen ezért jelentősen befolyásolják a jogászképzést. Természetesen fontos feladat a tudósképzés

---

* Dr. Karácsony András, egyetemi tanár, Eötvös Loránd Tudományegyetem, Állam és Jogtudományi Kar, Filozófia Tanszék, az ELTE rektorhelyettese, Budapest

¹ Az alábbi munkákra támaszkodtam: Eckhart F.: A Jog- és Államtudományi Kar története (1667-1935), Budapest, 1936; Hamza G.: A hazai jogászképzés történetéhez. Magyar Jog 1986/1.; Horváth P. (szerk.): Az Állam- és Jogtudományi Kartörténete 1667-1997, Budapest, 1998.

is, ám ez nem annyira a graduális, hanem inkább a posztgraduális képzés keretében történik. Mindezeken túlmenően azt is meg kell említenem, hogy a jogászdiploma ún. “általános diplomaként” is szolgál. Az “általános diploma” kifejezést persze nem szó szerint, hanem *szociológiailag* értve. Egyszerűen arra a jelenségre kívánok utalni, hogy a társadalmi élet különböző *vezetői* pozícióiban történő elhelyezkedéshez Magyarországon a jogászdiploma mindig is lehetőséget biztosított. Legyen szó újságírásról, könyvkiadásról, vállalatvezetésről vagy éppen az aktív politizálásról.

Hogy egyetemünk jogi fakultásának életében a jogtudományok voltak mindig is domináns szerepkörben, ez oly annyira evidens, hogy különösebb magyarázatot nem igényel. Az viszont már megvizsgálható – s a következőkben erre teszek kísérletet –, hogy a jogtudományokkal szorosán érintkező, azokat részben átfedő államtudományok helyzete miként változott. Az alábbiakban a jogi fakultás 20. századi történetét három szakaszra bontva mutatom be: először a század elejét, majd a II. világháborút követő évtizedeket, s végül az 1980-as évek közepétől kezdődő időszakot.

A) Az államtudományok oktatása 1777-től jelent meg a jogi karon, a Politico-Cameralis Tanszék felállításával. A tanszék által oktatott kameralisztika olyan ismeretanyagot fogott át, amit a későbbiekben államigazgatásnak neveztek. A tudományterület megnevezése (kameralisztika) német nyelvterületről importált fogalom volt, s már ez egyértelműen kifejezte, hogy a magyar jogászképzés alapvetően a korabeli német tudományossághoz és felsőoktatáshoz kapcsolódva formálódott. Az állami hivatalnokok képzésének igénye hívta életre a politico-cameralis tudományokat. E tudományterület átfogta az állam gazdálkodásának feladatkörét, a pénzügyi-költségvetési ismereteket és a szűkebb értelemben vett igazgatási feladatok ellátására készítette fel a leendő állami hivatalnokokat. A 20. század első évtizedeiben az államtudományok legnagyobb hatású professzora Concha Győző volt, aki “politika” című szó alatt alkotmánytant és közigazgatástant oktatott. Noha az államtudományok keretében oktatott ismeretanyag jelentősen átalakult, az oktatási cél változatlan maradt: a joghallgatók felkészítése az állami hivatalnoki pályára.

Természetesen csak a joghallgatók egy része vált állami hivatalnokká, a többiek a klasszikus jogász életpályára (bíró, ügyvéd) léptek. A karrierlehetőség e két irányját a jogi kari képzés bifurkációja biztosított.

ta. Ugyanis a század első felében a jogi karon jogtudományi és államtudományi doktorátust egyaránt lehetett szerezni. Noha az egyetemi képzés folyamata egységes volt, ám a hallgatók választhattak, hogy tanulmányaikat jogtudományi vagy államtudományi doktorátussal zárják le. Aki az államigazgatás rendszerében akart elhelyezkedni, annak – a jogszabályi előírások alapján – államtudományi államvizsgával kellett rendelkeznie. Ez a társadalmi-politikai környezet határozottan felértékelte az államtudományok szerepét a jogi kari oktatásban. S ezt mi sem mutatja jobban mint az, hogy a két világháború közötti időszakban a jogi karon önálló Közigazgatástudományi Intézet működött. Az intézet kutató-oktató munkája európai színvonalú volt, s az is megjegyzendő, hogy az intézet igazgatója (Magyary Zoltán) a német tudománynak tradicionálisan erős hatása mellett a francia, angol, amerikai tudományos eredmények átvételét is fontosnak tartotta. Ezzel mintegy gyengítve az államtudományok hazai művelői körében tapasztalható német orientációt.

Az államtudományokat nemcsak az alkotmánytan, a közigazgatási jog, a pénzügyi jog jelentette, hanem ezek mellett az államelmélet is. És itt egy rövid tudománytörténeti kitekintést kell adnom. A 20. század első évtizedeiben a német jogtudományban a jogpozitivista áramlat volt uralkodó pozícióban. S ez a hagyományos német orientáció következtében kihatott a magyar jog- és államelméleti gondolkodásra is. E helyen nincs módom a jogpozitivista felfogások differenciált ábrázolására, csak egyetlen gondolatmenetet elevenítenék fel. Hogy mi tekinthető érvényes jognak? – ezt a kérdést a jogpozitivisták szerint maga a jog szabályozza. S a jog – legalábbis a 19/20. század fordulóján Európában (Angliától eltekintve) – erre az állami intézményrendszert (törvényhozás, államfő, kormányfő) hatalmazta fel. Ezért az érvényes jogot keresve nem a szokásokhoz, nem a bírói tevékenységhez, hanem az államhatalomhoz kell fordulnunk. Ennek a gondolatmenetnek végső következményét levonva Hans Kelsen a tételes jog és az állam azonosságát állította. Kelsen ekkoriban tagadhatatlanul az egyik legelismertebb jogtudós volt, munkássága felölelte a jogfilozófia, az államelmélet és a nemzetközi jog területét. Nézetei széles körben hatottak. A tételes jog és az állam azonosításának eszméje egyidejűleg nagyon ellentétes módon hatott az államtudományok pozíciójára. Részben felértékelte az államtudományokat, a jogtudomány mintegy maga mellé emelte az államtudományt, részben azonban le is fokozta, mivel vitatta, hogy az államot a jogtól független szociológiai valóságnak tekinthetnénk.

B) A II. Világháborút követő évtizedekben számottevően átalakult az államtudományok helyzete a jogi kar oktatásában. A változások alapvetően a megváltozott politikai helyzetből következtek. Egyfelől konkrét felsőoktatás-politikai döntések közvetlenül befolyásolták a jogászképzést, másfelől – s ez volt a lényegesebb – az állami, közigazgatási szervezetrendszer átalakulásából fakadóan jelentkeztek újféle igények.

Az államtudományok funkcióváltozását (vagy pontosabban: funkcióváltozásait) nem jellemezhetjük *egyetlen* értékelő kifejezéssel, miszerint a tudományok ezen területe a jogi kari oktatásban hangsúlyosabbá vált avagy súlya gyengült. A kép ennél összetettebb. Az alábbiakban ezt megpróbálom érzékeltetni.

Már 1945-ben hatályát veszítette az a jogszabályi előírás, ami a közigazgatási állás betöltését egyetemi szintű államtudományi államvizsga letételéhez kötötte, majd – ehhez kapcsolódva – 1946-tól megszűnt a jogi és államtudományi doktorátus elválasztása, bevezetésre került az egységes jogászképzés, ami jogászdoktori cím megszerzésével zárult. Már önmagában ez a változás súlytalanabbá tette a karon az államtudományokat, hiszen államtudományi doktorátus megszerzése lehetlenné vált. Ezt a háttérbeszorulást fokozta, hogy felszámolták a kiváló tudósokat tömörítő Közigazgatástudományi Intézetet. Megjegyzendő, hogy ugyanekkor az egyetemen kívüli politikai életben éppen hogy felértékelődtek a közigazgatási szakemberek, soha annyi közigazgatási reformjavaslat nem készült Magyarországon mint a negyvenes évek második felében.

Az új közigazgatási rendszer kiépítése nagyszámú állami hivatalnokot kívánt, így az államtudományok sorvadása hirtelen megállt, sőt 1948-tól egy ellentétes tendencia érvényesült. A kar feladatává tették a közigazgatási szakemberek képzését. Újra megjelent a bifurkáció, a jogász szak mellett közigazgatási szakon is diplomát szerezhettek a hallgatók. A változás jelentőségét mi sem mutatja jobban, hogy a kar nevét is “Jog- és Közigazgatástudományi Karrá” változtatták. Mindez azonban csak 5 évig tartott, 1954-től újra visszaállt az egységes jogászképzés. A közigazgatási képzés, mint főiskolai szintű képzés, a későbbiekben a jogi kartól függetlenül felállított Államigazgatási Főiskolára került.

Amennyiben a jogi kari képzésben az oktatott tárgyak súlyát kizárólag a megszerezhető *diploma* szempontjából vizsgáljuk, akkor a II. Világháborút követő évtizedet az erősödés/gyengülés hullámzasként írhatjuk le, amely végül is az államtudományok visszaszorulásához vezetett. Ez a megállapítás azonban, legalábbis részben, félrevezető. Hogy

teljesebb és ezáltal pontosabb képet kapjunk, azt is meg kell vizsgálnunk, hogy a jogászképzésen *belül* miként alakult az államtudományok helyzete. Előre kell bocsátanom, hogy ehhez a vizsgálódáshoz el kell választani az *elméleti* és a *gyakorlati* orientáltságú államtudományokat, az utóbbi alatt elsősorban az államigazgatási és pénzügytani ismereteket közvetítő tantárgyakra gondolok. Az elválasztást az indokolja, hogy e két terület megjelenése sok szempontból eltért egymástól a jogászképzésben.

Nézzük először az elméleti államtudomány helyzetét. Mivel az 1948-tól kiépülő szocialista társadalom alapvető céljai közé tartozott a világnézeti nevelés, az egyetemeken is ennek megfelelően megerősödtek azok a tantárgyak, melyek a politikai-világnézeti nevelés szempontjából kulcsszerepet játszhattak. A jogászképzésben ez konkrétan a következőket jelentette:

- A politika és a jogfilozófia tárgyak helyett bevezették a politikai rendszerek történetével foglalkozó “államtan”-t és az elméleti megalapozó jellegű “állam- és jogelmélet”-et. (Egyébként az államtan oktatása rövid idő után megszűnt.) Ez a tantárgyi változás kihatott a tanszéki struktúrára is. Az eddig különálló *Politika Tanszék* és *Jogfilozófia Tanszék* helyébe az Állam- és Jogelmélet Tanszék lépett.
- A marxista ideológiát az oktatásban közvetlenül megjelenítő tárgyak (dialektikus és történelmi materializmus, politikai gazdaságtan, tudományos szocializmus) önálló tanszéket kaptak, s ez egyértelműen kifejezte a politika jelenlétének meghatározó súlyát a jogászképzésben. Az említett tárgyak közül főként a történelmi materializmus és a tudományos szocializmus tárgyalt államelmélettel érintkező témákat.
- Az Állam- és Jogelmélet Tanszéken belül elkülönült oktatási egységként megjelent a szociológiai csoport, és az általuk oktatott új tantárgy, a szociológia szintén foglalkozott az állami intézményrendszer elméleti kérdéseivel.
- Az alkotmánytani és alkotmányjogi ismeretek oktatása is átalakult. Az átalakulást jelzi a tanszék nevének változása is: 1950-ig Közjogi Tanszék, majd két évig Alkotmányjogi Tanszék, s 1952-től Magyar Államjogi Tanszék.

Az államelmélet tehát egyértelműen megerősítette pozícióját a jogászképzésben, azonban ehhez feltétlenül hozzá kell tennünk, hogy elsődleges feladatuként a hallgatók világnézeti nevelése határozódott

meg, azaz elsősorban meghatározott társadalmi-politikai értékek közvetítésére irányult, s nem pedig az állam működéséről szóló rendszerezett, a kortárs európai társadalomtudományban megfogalmazódott elméleti ismeretanyag átadására. Legalábbis a nyolcvanas évek közepéig így történt. Hogy milyen változások kezdődtek a nyolcvanas évek közepén, arra előadásom következő, záró részében térek ki.

A korábbiakban említettem az elméleti és gyakorlati államtudományok elválasztásának fontosságát. Az elméletiekről az eddigiekben részletesebben szó esett, most itt az ideje, hogy a gyakorlati államtudományokat érintsem. Ebben a vonatkozásban azonban – mivel ezek a tudományok kutatási területemtől igencsak távol állnak – csak egyetlen óvatos megjegyzést tehetek. Első pillantásra úgy tűnik, hogy erősödött e tudományterület pozíciója is (pl. létrejött az önálló Pénzügyi Jogi Tanszék), ám ha az oktatott tárgyak tartalmára-tematikájára tekintünk, akkor meg kell állapítani, hogy jelentős hangsúlyeltolódás ment végbe, mégpedig a jogtudományok irányába. Ugyanis ezek a tantárgyak alapvetően az állami költségvetési intézményrendszer, a pénzügypolitika, az államigazgatási szervezetrendszer működésének *jogi* szabályozásával foglalkoztak. Azaz elsősorban a jogtudományokba illeszkedő ismeretanyagot adták át, s nem pedig az állami intézményrendszer politikai-szociológiai – más szóval: hatalomelméleti szempontból releváns – összetevőinek ismertetésére és magyarázatára vállalkoztak.

C) A harmadik szakasz egyértelműen a politikatudomány előtérbe kerülésével jellemezhető, ami egyúttal a klasszikus államelmélet viszszaesését is mutatja. Ez a folyamat, noha a kilencvenes években teljesedett ki, már a nyolcvanas évek közepén elkezdődött. A nyolcvanas évek első felében, akkor még távol az egyetemek világától, a társadalomtudományi vitákban egyre gyakrabban fogalmazódott meg az az igény, hogy a politikatudományi megközelítés olyan újszerű látásmód, amit gazdagíthatja a hazai tudományos életet. Ezek a viták tudományos kutatócsoportokban, társadalomtudományi folyóiratok oldalain folytak, sőt ezzel foglalkozó többszerzős tanulmánykötet is napvilágot látott. A tudományos nyilvánosságban nagyobb számban voltak jelen olyanok, akik a politikatudomány előtérbe kerülését üdvözölték. E tekintetben kivételt jelentettek az államelmélet művelői. Ők ugyanis nagyon jó érzékkel azonnal felismerték, hogy a politikatudomány “elrabolhatja” az államelmélet kutatási tárgyát. Mindkét terület ugyan a politikával foglalkozik, de másféle módon. A különbözőség, kissé leegyszerűsítve, az

alábbi módon jelezhető: az államelmélet a politikának kizárólag az állammal, az állami intézményrendszerrel összefüggő aspektusaira koncentrálnak és fontosnak tartja e terület jogi szabályozásának kérdéskörét is. Ezzel szemben a politikatudomány kutatási köre ennél tágabb, így például az állam mellett a pártra, pártokra mint politikai szerveződési formákra, a civiltársadalom politikailag releváns törekvéseire is figyelmet fordít és mindezek szociológiai aspektusát, azaz a társadalmi életben betöltött valóságos hatalmi súlyukat is szem előtt tartja. Az államelmélet tehát inkább a jogtudományokra, míg a politikatudomány pedig inkább a szociológiára támaszkodik.

Az államtudomány és a politikatudomány közötti vita – legalábbis részben – tudományos hagyományok vitájaként is megragadható. Ugyanis az államtudományok alapvetően a *német* gondolkodástörténethez kötődtek, s mivel a magyar eszmetörténet évszázadokon át elsősorban a német tudományos kultúrából nyerte inspirációját, hosszú ideig magától értetődőnek tűnt, hogy a hazai szerzők is a német államelmélet elméleti horizontján belül maradva újítkozták tudományukat. Ezzel szemben a politikatudomány egyértelműen az *angol-amerikai* társadalomtudományi gondolatvilághoz kapcsolható, s a magyarországi politikatudomány megjelenése azt is jelezte, hogy a német tudományosság több évszázada tartó hatása gyengült, azaz a magyar kutatók érdeklődési köre kitágult, s ebben már olyan eszmék is helyet követelnek, amik a korábbiakban elkerülték a figyelmet.

A társadalomtudományon belüli változások persze önmagukban még nem eredményezték volna a jogi kari oktatás átalakulását. Ebben a tekintetben alapvető jelentőségű volt, hogy 1984-ben a karon létrejött a Politológia Tanszéki Csoport, majd 1989-től ennek bázisán a Politológia Tanszék, s ez az oktatási egység 2001-től már Politikatudományi Intézetként működik. A tanszéki csoport megalakulásával megnyílt annak lehetősége, hogy a politikatudomány megjelenjen az egyetemi oktatásban. A tanszéki csoport oktatási tevékenysége elsősorban a jogászképzéshez kapcsolódott, de ezen túlmenően – egyetem közti megállapodások alapján – más budapesti egyetemeken hallgatói is felvehették óráikat. Ennek a folyamatnak talán legfontosabb közbülső állomása volt, hogy 1997-ben megindult a jogi karon a jogász szak mellett a politológia szakos képzés is.

A jelenlegi magyarországi politikatudományon belül egyértelműen elkülöníthető két megközelítési irány. Az egyik a politikatudományt a politikai eszmék vizsgálatához köti és elsősorban filozófiai, politikai

filozófiai jellegű, a másik pedig a politika intézményrendszerének, a politika jogi környezetének kutatását tartja fontosnak, és ezért erőteljesen támaszkodik a szociológiára és a jogtudományokra. A jogi kari oktatásban ez a második irányzat van jelen. Ami konkrétan azt jelentette, a politológus hallgatók képzésének fontos része volt, hogy jogi tárgykból (pl. magyar jogtörténet, alkotmányjog, közigazgatási jog, nemzetközi jog) is vizsgát kellett tenniük. Ez sajnos csak a „bolognai rendszer” bevezetése előtti időszakra (2005-ig) volt jellemző. A jelenlegi osztott (BA és MA) politológus képzésben visszaszorultak a jogi tárgyak.

Összefoglalva megállapítható, hogy az állam- és a politikatudomány viszonya az elmúlt másfél évtized változásainak fényében az ELTE Állam- és Jogi Kari oktatásában a következőképp alakult:

- A hagyományosan értett, azaz szigorúan vett államelmélet egy féléves tárgyként van jelen, a gyakorlati államtudományi témakörök inkább szakjogi megközelítésben kerülnek tárgyalásra. Továbbá az államelmélet már csak választható módon része a záróvizsgáknak.
- Az újonnan megjelent politikatudomány kettős vonatkozásban is gyengítette az államtudományok pozícióját, egyfelől konkurens az államelméletnek, másfelől megalapozó tudományként nem az államtudományokra, hanem a jogtudományokra támaszkodik.

Amennyiben kitekintünk a magyarországi tudományos életre, akkor ott is az államelmélet (az elméleti államtudomány) háttérbeszorulását láthatjuk. Másfelől pedig a politikatudomány intézményi pozíciói (képzés, folyóiratok, kutatóintézet stb.) tovább erősödtek. Megállapítható, hogy az egyetemen lezajlott folyamatok a tudomány világában történetekkel párhuzamba állíthatók.